

Objavljeno v: Jurgen Habermas, Strukturne spremembe javnosti, Studia Humanitatis, Ljubljana 1989

ANDREJ ŠKERLEP

SPREMNA BESEDA (odlomek)

Jurgen Habermas je socialni filozof, ki svojo teoretsko dejavnost pojmuje kot prispevek k razvoju kritične teorije družbe oz. kot "začetek teorije družbe, ki se trudi reflektirati svoja lastna kritična merila". Do danes je objavil že več kot 20 knjig, v katerih obravnava neobičajno širok spekter problemov s področja filozofije in družbenih ved, občasno pa se spusti tudi v kritično analizo aktualnih družbenih dogodkov. **Strukturne spremembe javnosti** je napisal kot svoj "Habilitationsschrift", ki je bil leta 1962 objavljen kot njegova prva samostojna knjiga. V tem delu je v zametku vsebovan velik del temeljnih opredelitev njegove kasneje razvite kritične teorije družbe. V osemdesetih letih je njegova teorija kulminirala v dveh velikih delih, ki sistematično povzemata večji del njegovih prejšnjih prizadevanj. V **Teoriji komunikativne akcije** (1981), ki v originalu obsega 1200 strani, je razvil povsem izviren model družbe tako, da je iz očišča svojih filozofskih opredelitev reinterpretiral osrednje sociološke klasike, med katerimi naj omenimo le Webra, Durkheima, G.H.Meada, Marxa, in Parsonsa. V **Filozofskem diskurzu moderne** (1985) pa se je s sistematično interpretacijo glavnih predstavnikov moderne filozofije - Kanta, Hegla, Nietzscheja, Marxa, Adorna, Heideggra, Derridaja, Foucaulta in drugih - postavil v bran pojma racionalnosti in opredelil filozofsko pozicijo svoje kritične teorije.

Habermasa označujejo kot "legitimnega dediča" kritične teorije Frankfurtske šole. V letih 1956-1959 je bil Adornov asistent na "Institutu za socialno raziskovanje" v Frankfurtu, leta 1964 je prevzel izpraznjeno Horkheimerjevo mesto profesorja filozofije in sociologije na univerzi v Frankfurtu, vzdrževal pa je tudi tesne vezi z Marcusejem. (...)

Na začetku osemdesetih let je Habermas v nekem intervjuju¹ kot enega osrednjih "deficitov" kritične teorije prve generacije označil to, da njeni predstavniki "niso vzeli meščanske demokracije zares", oz. to, da so "podcenjevali demokratske tradicije pravne države". Ker je **pojmem javnosti relacijski pojem brez lastne substance**, kar pomeni, da njegovo vsebino vselej določa zgodovinsko specifično razmerje med državo in družbo, v tem okviru pa pravni red, filozofske in politične interpretacije, način uporabe komunikacijskih tehnologij itd., predstavlja idealno izhodišče za analizo formiranja in transformacij parlamentarne demokracije. Ta vpetost pomena pojma javnosti v družbena razmerja je lepo razvidna iz Habermasove pojmovne rekonstrukcije **predstave liberalne javnosti**, ki je, kot konstatira Habermas, vpisana v ustavna načela modernih demokracij.

"V prvih modernih ustavah so preambule s temeljnimi pravicami popolna podoba liberalnega modela javnosti: garantirajo družbo kot sfero zasebne avtonomije; njej nasproti javno oblast, ki je omejena na nekaj funkcij; in hkrati med obema tema področjema sfero zasebnikov zbranih v publikum, ki kot državljani

---

¹. J.Habermas, Dialektik der Rationalisierung, v: isti, Die Neue Unübersichtlichkeit, Frankfurt 1985, str.171-172

posredujejo državi potrebe civilne družbe, in s tem, po ideji liberalnega modela, v mediju javnosti vodijo politično avtoriteto v racionalnost. Obči interes, na katerem se mora tovrstna racionalnosti odmeriti, je v pogojih družbe svobodnega blagovnega prometa garantiran takrat, kadar so dejavnosti zasebnikov na trgu emancipirane od družbenih oblasti, v javnosti pa od političnih prisil." ²

Historična analiza v "Strukturnih spremembah javnosti" jasno pokaže, da je predstava liberalne javnosti, ki je vpisana v ustavne temelje modernih demokracij, rezultat procesov postopnega vzpostavljanja trga, formiranja meščanstva in razvoja kulture razsvetljenstva, procesov, ki so potekali še v okvirih stare fevdalne družbe. Habermas demonstrira, kako je postopno uvajanje liberalnega trga povzročilo diferenciacijo, ki se na temeljni ravni kaže kot **proces ločevanja civilne družbe in države**. Ko sta se produkcija in menjava rešili stanovskih in cehovskih spon, sta postali stvar zasebnikov, ki na trgu med seboj svobodno občujejo kot enak z enakim. Ker so dejavnost meščanov administrativni ukrepi (npr. davčna politika) neposredno prizadevali, so se kot publikum državljanov postavili v kritičen odnos do monarhične oblasti in postavili zahtevo, da se oblast in njeni postopki legitimirajo pred javnim mnenjem. Ta publikum državljanov, ki se je oblikoval najprej v angleških kavarnah in francoskih salonih, potem pa v tisku, ki mu je izboril neodvisnost, se je formiral v politično opozicijo monarhični oblasti. Postavil je zahtevo, da se "skrivna decizionistična politika" absolutistične monarhije (**arcana imperii**) spremeni v javno oblast, ki bo stvar publikuma (**res publica**).

Ključnega pomena je Habermasov poudarek, da so zasebniki, zbrani v publikum, občevali med seboj in s predstavniki oblasti na način **javnega rezoniranja**. Razsvetljenstvo je razvilo idejo racionalne argumentacije kot najvišjo obliko razsojanja o družbenih zadevah. Javni diskurz je bil razumljen kot proces javne argumentacije, v katerem naj zmaga tisti, ki ima boljše argumente. Takšno pojmovanje javnega diskurza je bilo v direktnem spopadu s prakso skrivne politike monarhov. Princip publicitete, na katerem temelji ideja liberalne javnosti, je princip kontrole javnosti nad izvajanjem oblasti. V duhu razsvetljenstva in v skladu z etičnimi načeli svoje filozofije je Kant postavil na raven imperativa naslednje načelo: "Vsa dejanja, ki zadevajo pravice drugih človeških bitij, so napačna, če njihova maksima ni kompatibilna z njihovo javno predstavitvijo". ³ Kot prvo zahtevo razsvetljenstva pa je opredelil zahtevo po "najbolj pomembni svobodi - svobodi javne uporabe svojega uma v vseh zadevah". Okrog tega razsvetljenskega pojma racionalnosti se vrti celotna Habermasova socialna filozofija.

Z vzpostavitvijo pralamentarne demokracije se je zakonodajna oblast zavezala obči volji ljudstva: tisto, kar sprejmejo ljudski poslanci v parlamentu, je zakon. V tem vidi Habermas dva medsebojno povezana momenta: na eni strani so zakoni izraz obče volje ljudstva, na drugi strani pa so izraz uma. Javna konkurenca privatnih argumentov, v kateri se oblikuje konsenz o obćih interesih, naj bi "**voluntas** prenesla v **ratio**". Habermas ugotavlja, da je ideja meščanske pravne države, katero opredeljuje

---

². J.Habermas, Öffentlichkeit (ein Lexikonartikel), v: isti, Kultur und Kritik, Frankfurt 1973, str. 65

³. I.Kant, Von der Einhelligekeit der Politik mit der Moral nach dem transcendentalen Begriffe des öffentlichen Recht, v isti: Werke Band XI., Frankfurt 1964, str.245

zavezanost dejavnosti države normativnemu sistemu, ki je legitimiran prek javnega mnenja, naravnana na odpravo države kot instrumenta gospostva. Oblast parlamenta, kateremu so prek rezoniranja v politični javnosti posredovane potrebe civilne družbe, naj bi predstavljala družbeni red, v katerem je odpravljenjo iracionalno gospostvo oblasti: **veritas non auctoritas facit legem**. Prav v tej ideji je Habermas prepoznal utopično naravo parlamentarne demokracije.

Vendar pa Habermasova analiza pokaže, da so imele v 18.stoletju javne diskusije racionalno formo zato, ker so imeli različni interesi razsvetljene meščanske publike skupni imenovalec v istem nasprotniku - v starem fevdalnem režimu. Z razširitvijo volilne pravice in z vstopom delavskega gibanja v politično javnost meščanskih interesov ni bilo več mogoče racionalno utemeljiti kot občih družbenih interesov. Ker se v javnih diskusijah ni dalo več doseči racionalnega konsenza, je vizija liberalne javnosti, v kateri se je kazala tendenca h konvergenci javnega mnenja in umnosti, razpadla. "Javnost, ki je morala sedaj te interese posredovati, je postala polje konkurence interesov v posuroveli formi nasilnega medsebojnega obračunavanja. Zakone, ki so nastali "pod pritiskom ulice", je bilo sedaj težko razumeti kot racionalni konsenz zasebnikov, ki javno razpravljajo; ti zakoni so sedaj bolj ali manj neprikrito ustrezali kompromisu med konkurenčnimi privatnimi interesi." ⁴

Z nastankom monopolnega kapitalizma je prišlo do sprememb v sami globalni strukturi družbe. Na eni strani je država začela intervenirati v sfero trga, s čemer je civilna družba izgubila videz avtonomije, na drugi strani pa so organizirani partikularni interesi kapitala in zasebnih združenj (lobiji) začeli posegati v sfero države neposredno, mimo javnosti, kar je pokazalo, da država ni nevtralna institucija, ki nepristransko skrbi za zadovoljevanje vseh interesov. To je porušilo ločnico med civilno družbo in državo, ter odpravilo politično javnost kot ekskluzivno sfero posredovanja interesov med družbo in državo. "Proces politično relevantnega izvajanja oblasti se odigrava neposredno med privatnimi upravami, združenji, strankami in javno oblastjo. Publika je v krogotok moči vpotegnjena le sporadično in tudi takrat samo za namene aklamacije ... Kolikor pa je družbena reprodukcija še odvisna od odločitev zasebnih ljudi kot potrošnikov in politično izvajanje oblasti od njihovih volilnih odločitev, pa obstaja interes, da se na njih vpliva." ⁵

Z razmahom popularnega tiska v 19.stoletju in z razvojem množičnih medijev v 20. stoletju se je publikum spremenil od aktivnega subjekta javnosti v pasivni objekt komercialno naravnanih množičnih medijev. V spremenjenih razmerah je publikum, ki javno rezonira, razpadel, javnost pa se je depolitizirala. Javno mnenje, ki je tudi v modernih demokracijah edina osnova legitimnosti oblasti, se je razblinilo v "socialnopsihološko kategorijo", ki izhaja iz anketnega ugotavljanja "ne-javnega mnenja" ljudi. V tem kontekstu napravi Habermas distinkcijo med dvema politično relevantnima področjema komuniciranja v sodobnih družbah: na eni strani obstajajo **neformalna, osebna mnenja**, ki se pretakajo skozi govornice, javnost pa dosežejo le prek mnenjskih razsikav in volitev, na drugi strani pa **formalna, institucionalno avtorizirana mnenja organiziranih interesnih skupin**, ki se prek propagande in "stikov z javnostjo" (public relations) pojavljajo pred javnostjo. V prvem primeru

---

⁴. Habermas, Strukturwandel der Öffentlichkeit, str. 160.

⁵. ibid., str. 212.

imamo opraviti z "**ne-javnimi mnenji**", v drugem pa z "**kvazijavnimi mnenji**", povezuje pa jih "**demonstrativna ali manipulativna publiciteta**" (mediji, propaganda, stiki z javnostjo), katero Habermas povezuje s pojmom kulturne industrije, ki sta ga razvila Adorno in Horkheimer.

Habermas v "Strukturiranih spremembah javnosti" ugotavlja, da so ustavna načela parlamentarne demokracije naravnana na nek model civilne družbe, ki v stvarnosti ni nikdar obstajal. V času meščanskih revolucij je bila liberalna javnost, ki izhaja iz teh ustavnih načel, zaradi volilnega cenzusa in nizke stopnje splošne izobrazbe dostopna le eliti - razsvetljenemu meščanstvu. Ko pa se je volina pravica razširila, je prišlo do "**refeudalizacije javnosti**". Ker je bilo za udeležanje liberalnega modela javnosti, figurativno rečeno, najprej pregodaj, potem pa prepozno, ga Habermas imenuje "**državnopravno fikcijo**". Ideja liberalne javnosti se je v svoji realizaciji izkazala za meščansko ideologijo, ki pa, kar Habermas poudarja vse do danes, ni zgolj ideologija. Razsvetljenska ideja liberalne javnosti, na kateri so utemeljene moderne demokracije, predstavlja zanj normativno vsebino moderne, ki še danes čaka na svojo realizacijo. Prav na tej osnovi govori Habermas v polemikah z zagovorniki postmoderne o "neizpoljenem projektu moderne". "Strukturirane spremembe javnosti" lahko beremo kot Habermasov odgovor na "Dialektiko razsvetljenstva", saj predstavlja to delo hkrati nadaljevanje in prelom s kritično teorijo prve generacije. Na eni strani je z idejo o publikumu, ki javno rezonira, ponovno afirmiral pojem razsvetljenstva, na drugi strani pa je s tezo o refeudalizaciji javnosti v veliki meri sledil kritični interpretaciji modernih družb, ki sta jo razvila Horkheimer in Adorno.